

М. Рыльскага (1947), А. Малышкі (1967) і Д. Паўлычкі (1981). Шэсць разоў верш перакладаўся на англійскую мову — Г. Маршалам (1969), В. Рыч (1971), І. Жалязной (1972), Р. Ліпатавым (1972), У. Мэем (1972), А. Пракоф'евай (1979). Столькі ж перакладных варыянтаў верша налічвае польская літаратура: М. В. С. (1912), А. К. Яворскага (1952), К. Суходольскай (1952), Т. Хрусьцялеўскага (1955), Р. Квяткоўскага (1957) і Я. Гушчы (1971). Чатыры разы «А хто там ідзе?» перакладаўся на рускую мову. Апрача М. Горкага, да верша звярталіся У. Раждзественскі (1929), М. Браўн (1946), М. Ісакоўскі (1950). У чатырох розных узнаўленнях гучыць верш па-венгерску (А. Габара, 1941; Г. Кепеша, 1949; Л. Кардаша, 1953; Д. Тандары, 1980). Тройчы верш узнаўляўся па-іспанску (Ёсэп Марыя Гуэль, 1980; Хуан Рамон Масалівер, 1981; Карлас Шэрман, 1981), па-італьянску (невядомы перакладчык, 1923; Д. Месіна, 1952; А. Севярыні, 1980), па-нямецку (Р. Абіхт, 1919; Г. Гессэ, 1980; Э. Котмаер, 1980), па-чэшску (А. Чэрны, 1911; О. Газ, 1927; К. Беднардж, 1955) і па-ўдмурцку (К. Герд, 1915; П. Чайнікаў, 1937; Г. Сабітаў, 1978). Па два пераклады верша маюць алтайцы (А. Адараў, 1979; Э. Палкін, 1980), в'етнамцы (Г. Тоан, 1978; Н. Хунг, 1980), грэкі (Д. Панакіс, 1980; Я. Рыцас, 1980), казахі (І. Джансугураў, 1936; С. Сяітаў, 1979), лезгінцы (Ш.-Э. Мурадаў, 1979; І. Гусейнаў, 1980), малдаване (А. Лупан, 1956; А. Чакану, 1975), таджыкі (М. Шэраліеў, 1965; Л. Шэралі, 1980), тувінцы (А. Сувакпіт, 1979; С. Сарыг-оол, 1980), туркмены (Д. Халдурды, 1952; Т. Эсенава, 1978), фіны (Т. Суманен, 1980; М. Россі, 1980), французы (Л. Арагон, 1955; М. Захаркевіч, 1973), японцы (К. Сіра, 1979; Д. Кітамікада, 1980).

Наогул, сёння «А хто там ідзе?» на роднай мове чытаюць амаль сто нацый і народнасцей свету. Увесь час з'яўляюцца новыя мастацкія ўзнаўленні твора. А гэта неаспрэчна сведчыць не толькі пра жыццяздатнасць, надзвычайную папулярнасць аднаго верша, але і ўсёй творчасці класіка беларускай літаратуры, народнага паэта Беларусі Янкі Купалы.

¹ Купала Янка. Жалейка.— Пб., 1908, с. 38—39.

² Караваева Анна. Вялікі сын Беларусі.— У кн.: Такі ён быў. Мінск, 1975, с. 254.

³ Янкоўскі Ежы. Песняры маладой Беларусі.— У кн.: Александровіч В. С., Александровіч С. Х. Беларуская літаратура XIX—пачатку XX ст. Хрэстаматыя крытычных матэрыялаў. Мінск, 1978, с. 131.

⁴ Танк Максім. (Выступленне на ўрачыстым пасяджэнні, прысвечаным 90-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы).— ЛіМ, 1972, 14 ліпеня, с. 5.

⁵ Гл.: «А хто там ідзе?» ва ўспамінах сучаснікаў.— Голас Радзімы, 1981, 22 студзеня, с. 6.

⁶ Шамардзіна Софія. Я рада, што ведала яго.— У кн.: Такі ён быў, с. 150.

⁷ Aragon L. Littératures soviétique.— Paris, 1955, p. 128.

⁸ Гл.: Максім Горкі і Беларусь. Зборнік артыкулаў і ўспамінаў.— Мінск, 1968, с. 7—10.

⁹ Ліст К. Куліева захоўваецца ў Літаратурным музеі Янкі Купалы (Мінск).

С. М. ПРОХАРАВА

МАСТАЦКІЯ АСАБЛІВАСЦІ МОВЫ ВЕРША Я. КУПАЛЫ «А ХТО ТАМ ІДЗЕ?»

Выдатны твор Я. Купалы «А хто там ідзе?» перакладзены на 80 моў свету. Верш быў напісаны ў 1906 годзе у час рэвалюцыі 1905—1907 гадоў. Яго вылучала і ідэйная накіраванасць і незвычайная форма. Аўтар звяртаецца да старажытнага аратарскага прыёму пытанняў-зваротаў да слухача, але гэтыя пытанні пабудаваны па гутарковай мадэлі, усе яны пачынаюцца злучнікамі *а*, чым ствараецца анафарыстычнасць верша («А хто там ідзе...», «А што яны нясуць...», «А хто гэта іх...», «А чаго ж, чаго захацелася ім...»). Пытанні патрабавалі адказаў, і гэта дало магчымасць аўтару пабудаваць верш як своеасаблівы дыялог¹. Пы-

танне і адказ — адно трохрадکوўе верша, які складаецца з пяці трохрадکوўяў. Адказы на пытанні — гэта няпоўныя кантэкстуальныя сказы, якія актуалізуюцца шляхам вынясення іх у асобны радок (прыём актуалізацыі, добра вядомы ў той час у рускай літаратуры па творах А. Блока і іншых паэтаў):

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

А чаго ж, чаго захацелася ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

Як першае і апошняе трохрадکوўе, так і першы і апошні адказы знаходзяцца ў семантычнай сувязі і як бы ўтвараюць фігуру абрамлення: *Беларусы. — Людзьмі звацца.*

Амаль усе адказы — няпоўныя сказы — маюць своеасаблівы рытмічны малюнак, які адрозніваецца ад пытанняў (⌒ — — ⌒). Такая рытмічная будова падкрэслівае своеасаблівую актыўнасць і напружанасць інтанацый твору.

Выразнасць вершу надаюць таўталагічныя паўторы, якія часта сустракаліся ў мове старажытных арацараў. Але паўторы — гэта характэрная асаблівасць і беларускага фальклору (і фальклору наогул), што дало магчымасць Я. Купале смела ўвесці іх у свой верш: «А хто там ідзе, а хто там ідзе...», «А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю, А куды ж нясуць напаказ сваю?», «А чаго ж, чаго захацелася ім...». Паўторы надаюць твору трывожнасць, напружанасць і ствараюць градацыю, якая адпавядае сэнсу верша: паказвае нарастанне народнай сілы, набліжэнне яе.

У вершы сустракаюцца тыповыя прыёмы паэтычнага сінтаксісу: абрамленне назоўніка азначэннямі (*гэту крыўду ўсю*); інверсія, пры дапамозе якой актуалізуюцца словы ў паэтычнай мове (*на свет цэлы; крыўду несць наўчыў, людзьмі звацца*); дыслакацыя азначальнага словазлучэння, пры якой словаформа *сваю* аднесена ад слова *крыўда* ў канец наступнага радка (нарастанне актуалізацыі):

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць напаказ сваю?

Актуалізуюцца ў вершы і словазлучэнне *не адзін мільён*:

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў...

Пералічаныя сінтаксічныя прыёмы ствараюць выразную форму верша і сведчаць аб выкарыстанні аўтарам лепшых традыцый рускай і сусветнай паэзіі. Сустракаецца ў вершы і аказіянальна-аўтарскае словазлучэнне *разбудзіў іх сон*, якое адлюстроўвае думку аўтара лепш, чым нарматыўнае.

Калі разглядаць лексічнае напаўненне верша, то ўсе словы, ужытыя аўтарам, не адносяцца да высокага стылю, амаль усе яны ўжываюцца ў сваім намінацыйным значэнні. У традыцыйна беларускага фальклора аўтар увасабляе такія паняцці, як *бяды, гора*, якія ўжываюцца ў адказе на пытанне ў якасці сінонімаў і выконваюць ролю сімвалаў:

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
— Бяды, гора.

Своеасаблівай сэнсавай дамінантай верша зрабілася тройчы ўжытае метафарычнае словазлучэнне *несці крыўду*, у якім слова *крыўда* ўжываецца ў значэнні 'пачуццё горычы, выкліканае несправядлівымі ўчынкамі, паводзінамі'.² У метафарычным словазлучэнні слова *крыўда* становіцца яркім вобразам, канкрэтызуецца.

Канататыўнае значэнне для беларускага чытача таго часу мела слова *грамада*. З аднаго боку, яно мела значэнне 'вельмі вялікая колькасць людзей', а з другога боку яно асацыіравалася з Беларускай грамадой. Хоць Я. Купала і Я. Колас у той час былі ідэйнымі выразнікамі рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху, іх дзейнасць была цесна звязана з газетамі «Наша доля» і «Наша ніва», якія выдаваліся групай членаў Беларускай грамады. І хоць вядома, што праграма Беларускай сацыялістычнай грамады была буржуазна-ліберальнай, буржуазна-нацыяналістычнай, на старонках «Нашай долі» і «Нашай нівы» друкаваліся многія творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, Цёткі і іншых пісьменнікаў дэмакратычнага напрамку. Гэтыя газеты адыгралі значную ролю ў збіранні беларускіх літаратурных сіл, у развіцці беларускай мовы. А ў апошні год выдання «Нашай нівы» рэдактарам і выдаўцом яе быў Я. Купала, які імкнуўся надаць газеце дэмакратычны кірунак. Я. Купала выкарыстоўвае слова *грамада* ў сэнсе 'пэўным чынам арганізаваныя людзі, гатовыя да змагання за сваю самастойнасць і культуру'.

Пэраноснае значэнне ў вершы маюць словы *сляпы, глухі*:

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?

Гэтыя словы ўжываюцца ў вершы ў сэнсе 'якія не маюць права і магчымасці развіваць сваю культуру на роднай мове'. Гэты сэнс можна зразумець толькі пры дапамозе вертыкальнага кантэксту³. Гэтыя словы — алюзія⁴ на словы Кірыла (Канстанціна Філасафа), якія ён сказаў у Венецыі ў спрэчцы з «трохмоўнікамі» (гэта спрэчка апісана ў яго «Жыцці»). Як вядома з «Жыцця», Кірыл быў вымушаны выступаць перад епіскапамі і чарнарызцамі ў абарону славянскага богаслужэння і славянскай пісьменнасці. «Трохмоўнікі», якіх Кірыл назваў «пілатамі», лічылі, што славянскай пісьменнасці быць не можа, таму што на крыжы Хрыста быў зроблен надпіс толькі на юрэйскай, грэчаскай і лацінскай мовах. У «Жыцці» прыведзены словы Кірыла, якія добра вядомы ўсім славянам: «Ці не на ўсіх роўна лле дождж божы? Ці не на ўсіх роўна свеціць сонца? Ці не ўсе роўна дышаем адзіным паветрам? Як жа вы можаце прызнаваць дастойнымі толькі тры мовы, а ўсе іншыя народы асудзіць быць глухімі і сляпымі?»

У 1906 годзе Я. Купала выступіў супраць «пілатаў» таго часу, якія асудзілі яго народ на тое, каб ён быў *сляпым і глухім*, не меў права развіваць беларускую культуру на роднай мове, хоць ужо меў калісьці М. Гусоўскага, Ф. Скарыну і іншых. Тое, аб чым марыў Янка Купала, здзейснілася пасля Вялікага Кастрычніка, пасля якога беларусы перасталі быць «сляпымі і глухімі» і атрымалі магчымасць развіваць сваю мову і культуру. У брацкай сям'і народаў СССР Савецкая Беларусь дасягнула вялікіх поспехаў у розных галінах і разам з іншымі рэспублікамі заваявала вялікі аўтарытэт ва ўсім свеце.

Верш складаецца з 74 словаформ (з іх 53 — знамянальныя часціны мовы, 21 — службовыя). Кожнае трохрадковае мае прыкладна роўную колькасць словаформ: 13, 17, 16, 15, 13 (як відаць, першае і апошняе трохрадковае маюць роўную колькасць словаформ — своеасаблівае абрамленне).

З 53 знамянальных словаформ 16 — назоўнікі, 12 — прыметнікі і займеннікі-прыметнікі, 10 — дзеясловы, 9 — займеннікі-назоўнікі, 6 — прыслоўі. Звяртае ўвагу параўнальна вялікая колькасць прыметнікаў і займеннікаў-прыметнікаў, пры дапамозе якіх аўтар дае азначэнне назоўнікаў: *на худых плячах, свет цэлы, у агромністай грамадзе, сваю крыўду і г. д.*

Выразнасці формы спрыяе і гукапіс (*А хто там ідзе, а хто там ідзе...*), мужчынская рыфма ў пытаннях, нерыфмаваныя адказы, напружаны рытмічны малюнак. Напружаны рытм ствараецца добра прадуманым чаргаваннем націскных і ненаціскных складоў:

